

2. Силко Р. М. Розвиток методики прикладного мистецтва Готфрідом Земпером у художньо-промислових школах Західної Європи (друга половина XIX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 05.01.03 «Технічна естетика» / Р. М. Силко. – К., 2002. – 23 с.
3. Максименко Г.Є. Формування художньо-графічних умінь майбутніх дизайнерів у процесі вивчення фахових дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Г. Є. Максименко. – К., 2009. – 20 с.
4. Прусак В.Ф. Організаційно-педагогічні засади підготовки майбутніх дизайнерів у вищих навчальних закладах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В. Ф. Прусак. – К., 2009. – 20 с.
5. Тименко В.П. Початкова дизайн-освіта: теорія і практика формування конструктивних умінь особистості : монографія / В.П. Тименко. – К. : Педагогічна думка, 2010. – 380 с.
6. Юрченко І.А. Гуцульська різьба. Візуально-морфологічні закономірності орнаменту/ І.А. Юрченко – «Львівська політехніка», 2011. – 202 с.

Ольга Костова
(Шумен, Болгарія)

ВИХОВАННЯ ТРАДИЦІЯМИ ТА КРАСОЮ У СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. СУХОМЛИНСЬКОГО

Творчість Василя Олександровича Сухомлинського кожного року з новою силою притягує до себе увагу світової педагогічної спільноти. Та це й не дивно, тому що, мабуть, немає в педагогічній теорії питань, котрих не торкався би талановитий педагог. Розроблена ним соціально-педагогічна система збагатила педагогічну науку новаторськими ідеями і положеннями, а серед них, окремої уваги заслуговують використання традицій, краси, творів мистецтва у вихованні підростаючого покоління. Сам педагог активно використовував народні традиції, свята, твори мистецтва у своїй повсякденній праці.

Ключові слова: педагогіка, ідеї, традиції, виховання, школа, учні, діти, образотворче мистецтво, краса.

The works of Vasyl Sukhomlynsky with each year more and more attract the attention of the global pedagogic community. This is not accidental, but because probably there is no topic in the entire pedagogical area, which has not been addressed in some way by the talented pedagog. The developed by him social and pedagogical system, has enriched the pedagogic field with innovative ideas and out-of-the-box approaches, and especially because of the vast use of the traditions, the understanding of the beauty, the works of art as tools for the upbringing of the generation. He, himself uses actively the folk traditions, the celebrations of different holidays and the works of art - in his daily work.

Keywords: pedagogy, ideas, traditions, education, school, students, children, art, beautiful .

Розглядання традицій, як важливі форми зберігання і передачі культурної спадщини підростаючому поколінню, стає причиною їх дослідження Богуславським М.В., Корнетовим Г.Б., Савіним М.В., а вивченням проблеми естетичного виховання підростаючого покоління займались К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, який в основу своєї соціально-педагогічної системи поклав виховання любов'ю до дітей і прекрасним. Тому у нашій роботі ми хочемо показати, як талановитий український педагог В.О.Сухомлинський звертався до традицій та прекрасного, як складової частини педагогічного процесу.

Ольга Сухомлинська пише: «...традиції склали важливу частину педагогічної системи Василя Олександровича, в якій разом злилися революційні, трудові, патріотичні традиції радянських людей, національні звичаї українського народу з оригінальними педагогічними формами, придуманими самим педагогом і котрі носили романтико-героїчний характер» [1].

А про виховання красою Ольга Сухомлинська напише: «Категорія краси також займала важливе місце в його системі. Вона виступає і як средство розвитку багатства людської природи, і як вища форма насолоди процесом праці і його результатом» [1]. А сам Василь Олександрович напише: «Про дитинство, отрочество і ранню юність у наших вихованців на все життя лишається, безперечно, найтепліші і найширші спогади. Окремі явища шкільного життя вже тепер передаються від одного покоління до іншого, стають традиціями» [2,79].

Зупинимось на найважливіших святах і традиціях Павлівської середньої школи.

Свято першого дзвоника для першокласників проводять в перший учбовий день. Випускники зустрічають першокласників, вітають їх, дарують книжки з побажаннями, ведуть в шкільний сад і врочисто передають їм турботу про дерева, які вони посадили, коли вперше прийшли в школу. І за традицією першокласники і випускники садять дерево-яблуню.

Свято останнього дзвоника для випускників. Збираються випускники і першокласники. Тепер уже першокласники дарують випускникам книги, квіти. Хорошою традицією стало дарувати книги українських, російських, зарубіжних класиків літератури. Подарунки першокласників, останній дзвоник – все це символи вічності знання, шкільного колективу назавжди залишається в серцях учнів.

Урочисте свято отримання атестатів випускниками. Найстарший із вчителів вітає молодих людей. Його слово-звертання готує весь педагогічний колектив, тому що в ньому сила всіх вчителів, весь педагогічний досвід колективу. Ці слова запам'ятовуються на все життя.

«Напутнє слово педагогічного колективу лишається в пам'яті тих, кому воно адресовано, на все життя – про це свідчать спогади людей, які давно закінчили школу. Виховна сила слова – величезна» [2,81].

Багато в школі свят, котрі переросли в традиції, пов'язаних з книгами.

Два рази в рік – в кінці першої чверті та в кінці навчального року в школі святкують день рідного слова. Діти запрошували старших людей села і проводили конкурси читців, в яких дуже часто брали участь і гості.

А загальношкільне свято книги проводили напочатку навчального року – 31 серпня. Тоді діти і батьки приходили в школу і дарували один одному книги.

Використовуючи ідеї народної педагогіки в своїй повсякденній праці, великий педагог виховував в дітей любов і повагу до батьків, особливо до матері. Він часто наголошував на тому, що треба утвердити в сім'ї культ матері.

У першу шкільну весну діти засадили «Сад матері» – яблуні і виноград. Ця робота приносила їм велику радість і задоволення, а також нетерпіння в очікуванні, коли ж зацвітуть дерева, коли достигнуть плоди. «Ні до якої роботи діти не ставилися з такою зворушливою турботою, як до догляду за цими деревами. Всі з нетерпінням чекали, коли зацвітуть яблуні» [3, 240]. А тому в школі створюється традиція святкувати Свято матері – весняне і осіннє. До свята готуються всі учні. Напередодні свята, 7 березня матерям дарують подарунки, зроблені руками дітей, а 8 березня діти стараються приємно здивувати матерів доброю вісточкою зі школи. А в осіннє свято матері діти дарують матерям плоди своїх зусиль: квіти, фрукти, вирощені своїми руками. Василь Олександрович докладає зусиль, щоб ці свята не були звучними, організаційними, а теплими, затишними, сімейними. Особливо великого значення у вихованні має духовна краса матері в підлітковому віці хлопчиків і дівчаток. Сухомлинський виховує уважне відношення до жінки, матері, дівчини. Тому святкують

у Павлиші і свято дівчат.

Прекрасними традиціями стали свята квітів. Їх було кілька. Весняне свято квітів – це свято весняних квітів - конваліїв, тюльпанів, бузку. Друге свято – то свято розів. Гурток любителів квітів показував нові посаджені квіти, нові сорти роз, збирались букети, а діти приносили сажанці і насіння для обміну. А осіннє свято квітів – це свято хризантем. В цей день діти переносили квіти в шкільну теплицю, щоб посадити їх знову навесні.

Спеціальної уваги заслуговує свято птахів. Це було велике св'ято для молодших дітей. Вони виносили і випускали птахів, яких знаходили зимою і про яких турбувалися у спеціально створеній для цього «лікарні птахів». Це свято проводили, коли прилітали ластівки. «Ці традиції виховують добрі почуття, – напише педагог, – моральні й естетичні, поглиблюють відносини дружби і товаришування, виховують любов і дбайливе ставлення до природи» [2, 82].

Умілий педагог у своїй системі дуже активно використовує виховне значення праці. Тому й не дивно, що в Павлиській середній школі великого значення набувають трудові свята та традиції. «Особливе місце в житті нашого колективу посідають трудові традиції, завдяки їм праця набуває романтичного забарвлення, супроводиться яскравими почуттями і переживаннями» [2,84].

Перед літніми канікулами учні виготвляють своїми руками шкільні наочні посібники: першокласники – альбом з малюнками і оповіданнями, другокласники – картина-інкрустація, третьокласники - колекція зернових культур, розсад дерев тощо. Учні старших класів дарують більші роботи, і, особливо це хвилюючий процес для випускників, котрі закінчують школу і хочуть залишити щось на згадку, а цим самим, віддячити вчителям за роки навчання і турботи про них.

Друга трудова традиція пов'язана з літніми каникулами, коли учні збирають матеріали для кабінету біології – колекція землі, гербарії, сухі квіти тощо.

Третя трудова традиція – прикрашання школи до нового навчального року, яке проводиться з вчителями, батьками і учнями напередодні навчального року.

Четверта трудова традиція – це праця дітей під час весняного і осіннього тижня саду. В шкільному розсаднику учні підготовлюють дерева, місце для посадки, воду. Всі учні, починаючи з першого класу, садять дерева. Ця традиція веде до наступної, коли діти колективно, або індивідуально садять дерева не тільки в школі, чи в своїх дворах, але й дворах старших людей, біля сільської дороги. І тоді діти розмінюють між собою деревця для посадки, а це розвиває почуття дружби і товариства.

Наступні традиції зв'язані з допомогою учнів трудовим колективам села – День першого снопа, Свято першого хліба, Літня косовиця. Немаловажну роль у розвитку громадянського відношення до світу відіграли традиції по благоустрою села і допомозі класних колективів батькам однокласників. «Пов'язуючи з працею радісні, піднесені почуття, ми облагороджуємо душі наших вихованців» [2,88].

Створення традицій не є самоціллю В. Сухомлинського, а мудрим відношенням до народної педагогіки, до духовної культури народу, до виховання мистецтвом і прекрасним, які зайняли важливе місце у його системі виховання. Теорія виховання красою Сухомлинського заслуговує особливої уваги. І тут педагог мав на увазі не просто абстрактне поняття краси, краси природи, скажімо, а красу слова, красу людини, красу людських взаємовідносин. Адже великий гуманіст Сухомлинський завжди і на перше місце ставить дитину – її розвиток, доброту, бажання допомогти іншим, її творчість. «В гуманізмі В.О.Сухомлинський бачить елемент гармонійного розвитку особистості» [4,18]. Сам педагог писав: «Краса – могутнє джерело моральної чистоти, духовного багатства, фізичної досконалості» [2,369]. Звичайно, працюючи над цим питанням, Василь Олександрович побоювався переоцінити вплив краси на виховання. Разом з колегами він роздумував над питанням: Коли краса стає педагогічним впливом? Відповідь на це запитання дає сам педагог: «Сила краси як виховного засобу

залежить від того, наскільки вміло розкривається сила праці як виховного засобу, наскільки глибоко й продумано здійснюється виховання розуму, почуттів» [3, 243].

У теорії виховання красою у Сухомлинського можна виділити кілька аспектів:

- Виховання красою природи.
- Виховання красою взаємовідносин між людьми.
- Виховання красою праці.
- Виховання красою слова.
- Виховання музикою, поезією, літературою, образотворчим мистецтвом.

Одним із основних впливів у вихованні красою є природа. «Краса природи відіграє велику роль у вихованні духовного благородства. Вона виховує в душі підлітка здатність відчувати, сприймати тонкощі, відтінки речей, явищ, порухи серця» [3,539]. Тому Сухомлинський круглий рік водить дітей спостерігати за явищами природи, подорожувати серед природи. Його учні слухали «музику весняних лугів», «лісову музику», «музику літнього поля», «музику лісового струмка». Педагог розумів, що бачення і переживання краси навколишнього світу, розвивають тонкість бачення, вразливість душі. А тому Сухомлинський надає великого значення вирощуванню квітів. Він підкреслював, що немає праці, яка б більше облагороджувала серце і поєднувала в собі красу і творчість, ніж догляд за трояндами. «Виростити кущ троянди, пережити радість першої квітки, віддати квітку іншій людині, зазнати хвилюючого щастя цієї миті важливо для виховання нової людини так само, як і зорати ниву, виростити хліб, пізнати напруження, піт, мозолі і насолоду праці» [3, 529]. Але видатний педагог не перебільшує виховного значення краси природи. Він зазначає, що: «Краса сама по собі не має ніякої магічної сили, що виховує в людині духовне благородство. Краса виховує моральну чистоту, людяність лише тоді, коли праця, що створює красу, олюднена високими моральними спонуканнями, передусім пройнята повагою до людини» [3, 242].

Отже, Василь Олександрович звертав велику увагу на виховання красою праці, красою праці для інших людей: «Якщо дитина не знає праці, одухотвореної ідеєю творення краси для людей, її серцю чужі тонкість, чутливість, сприйнятливості до тонких, «ніжних» засобів впливу на людську душу, воно огрубляється і сприймає тільки примітивні «виховні засоби: окрик, примус, покарання» [3,294].

З красою праці зв'язана краса людських відносин, яка дуже тонко впливає на підлітків. Особливо вразливі дитячі душі до відчуття справедливості – несправедливості. А дух справедливості повинен жити в шкільному колективі, в оцінці зусиль дітей і підлітків. Ці зусилля, підкреслював педагог, нелегкі, а тому учитель повинен докласти ще більших зусиль, щоб показати дитині, що вона даремно трудиться, щоб результат був позитивним. Адже «Справжня краса людських відносин – правдивість – далеко не завжди буває приємною» [3,535].

Але, коли діти ростуть в атмосфері товариства і дружби, їх серця стають чутливими до добра. «Людина відчуває красу в людях, ця краса утверджує в її серці віру в добро» [3,536].

Дуже важлива краса взаємовідносин у колективі. Василь Олександрович підкреслював, що коли в колективі кожен прагне бути хорошим, то тоді розкривається кожна індивідуальність, кожна особистість. Дуже важливо, щоб вчитель, вихователь показав своїм вихованцям красу людини, красу людських взаємовідносин. «Якщо ви хочете бути справжнім вихователем, розкрийте перед юним серцем красу людського передусім у самому собі» – напише педагог [3,536]. І тут Сухомлинський має на увазі не тільки особистий приклад вчителя, як виховну силу, а красу людського у праці вчителя. Вчитель повинен прагнути до того, щоб його вихованці відчували його, вчителя, тонку реакцію на їх поведінку і вчинки. Тоді вони бачитимуть красу людського у своєму вчителіві.

«Перш ніж вдатись до краси як до ліків, треба настроїти чутливі струни

людського серця так, щоб музика краси пробуджувала в ньому відгук» [3,538]. Великий педагог розумів і не одноразово підкреслював, що не існує абстрактної краси для виховання, без етичних цінностей, без формування людського почуття природи, без гармонії життя колективу. «Одна з найтонших і найважчих проблем виховання – добитися, щоб людина бачила, відчувала людську красу, людську працю, гідність у речах, предметах, цінностях, створених людиною для людини» [3,318].

Великий гуманіст Сухомлинський виховував юне покоління красою людського буття. «Повнота духовного життя дітей і підлітків немислимі без витонченої потреби віддавати своє серце людям, взагалі живим істотам, речам, усьому тому, що втілює в собі красу нашого буття» [3,523].

Василь Олександрович надавав великого значення вихованню словом. Він вважав слово одним із тонких, але таких потрібних учителеві інструментів, які в одного вчителя являються могутнім засобом виховання, а в другого не значать нічого. І тут біда в тому, що вчитель не зумів знайти в скарбниці мови ті слова, які найкраще підійшли би для конкретного випадку. «Щоб слово педагога виховувало, воно повинно жити в душі вихованця» [3,508].

Виховання словом складний процес, тому, що для його сприймання в душах дітей повинно бути духовне багатство слів. «Закохана в красу слова людина стає чутливою і вимогливою до естетичного й морального буття навколо себе. Чим тонша чутливість до слова, до багатства його відтінків, тим глибша сприйнятливність юного серця до моральних повчань, до найтонших засобів впливу на духовний світ підлітка – слова вихователя і краси всього людського» [3,510].

Л. Милков зазначає: «Сухомлинський вірить в силу слова, яке може зробити людину кращою» [4,24].

І, звичайно, не можна пропустити виховання красою мистецтва. «Мистецтво – це час і простір, в якому живе краса людського духу» [3,544]. А мистецтво починається з краси слова. І тут, підкреслював педагог, «Входження мистецтва в духовний світ підлітків починається з пізнання краси слова. Найдоступніше і водночас наймогутніше мистецтво – це красне письменство» [3,545].

Особливо відзначав Василь Олександрович те, що слово пов'язане з підготовкою до читання і сприймання художніх творів, поезії. «Ніякими повчаннями й роз'ясненнями, якими б тонкими вони не були, не донесеш до юних сердець усієї краси почуття любові до людської краси так, як поетичним словом» [3,552].

То ж не даремно у виховній теорії педагога любов до книги є однією з важливих у повсякденному житті школи.

Не одноразово звертався педагог і до краси музики. «Якщо музика є книгою для читання з мови почуттів, то буквар цього предмета починається із слухання музики природи, з пізнання краси звуків, що народжуються довкола нас» [3,554].

І, звичайно, не на останньому місці – це виховання красою творів образотворчого мистецтва. «Твори образотворчого мистецтва утверджують в юній душі почуття величі й краси людини, підносять особистість в її власних очах» [3,557].

Тому і не дивно, що питання про значення малювання для дітей, глибоко хвилювали великого українського педагога В.О. Сухомлинського. Адже ні для кого не є таємницею, що від малювання дитина отримує тільки користь, тому, що воно тісно пов'язане з мисленням, розвиває пам'ять, зосередженість, впливає на мовлення і словниковий запас. А творчість допомагає розвинути фантазію, навчає дітей розуміти не лише чужу творчість, але й свою. «Виховуючи дітей у початковій школі, я побачив у малюванні один із засобів, які розвивають творче мислення, уяву» – писав Сухомлинський [5, 519].

Проводячи заняття у своїй «Школі радості», Василь Олександрович з перших днів занять водив дітей на природу і там же проводились заняття з малювання. Але це були не просто уроки, це була справжня майстерня творчості. Спочатку малювали з

натури. І педагог бачив, що навіть у надзвичайно простій композиції малюнка, завжди відбивалися індивідуальні риси сприймання. Діти не просто щось переносили на папір із навколишнього життя, а жили цим життям, входили в нього. «Я побачив, що дитячий малюнок, процес малювання – це частка духовного життя дитини» [3, 53]. Василь Олександрович розумів, що з малюванням пов'язане переживання прекрасного, що творчість відкриває в дитячій душі добрі почуття. «Я прийшов до радісного висновку, – напише педагог, – зображення того, що хвилює, захоплює, вражає, – це своєрідна естетична оцінка навколишнього світу» [5, 519].

Уже в першому класі значне місце в дитячому малюванні зайняла творчість. Діти складали оповідання в малюнках, малювали казки. І навіть сором'язливі і мовчазні діти починали говорити у своїх малюнках. Адже дитяча фантазія невичерпна, тому Сухомлинський радив вчителям початкових класів, учити дітей пропорції, але не ламати дитячої фантазії.

«Творчість дітей – глибоко своєрідна сфера духовного життя, самовираження і самоутвердження, в якому яскраво виявляється індивідуальна самотність кожної дитини. Цю самотність неможливо охопити якимись правилами, єдиними і обов'язковими для всіх» [3, 54].

Старші школярі зробили малюкам маленькі альбоми, які вони завжди брали з собою, ідучи з вчителем у ліс, або в поле. А сам Василь Олександрович зробив великий альбом, який назвали «Наше рідне слово». Кожного разу картинку в загальному альбомі малювала та дитина, в якій слово пробуджувало найяскравіші уявлення, почуття, спогади. Ніхто не залишався байдужим до краси рідного слова. А вчитель в цей альбом записував коротенькі оповідання. І це було однією із сторінок духовного розвитку класного колективу. А ще невичерпним джерелом радості і натхнення було колективне створення невеличкої бібліотеки книжок-картинок. Звичайно, більшу частину створював вчитель, але діти кожного разу фантазували, розгортаючи таку книжку-картинку. А вже в 2, 3, 4 класах діти починали включати малюнок у творчі письмові роботи-твори, складені на матеріалах спостережень за явищами природи. І, якщо дитині не вистачало слів, то вона включала малюнок в свою роботу.

Цікавим у педагогіці Сухомлинського було й те, що він не просто вчив дітей зображати прекрасне у своїх малюнках, а активно використовував малювання у процесі навчання письма й читання. Педагог підкреслював, що навчання грамоти повинно бути для дітей яскравим, захоплюючим, цікавим. Навчання грамоти він розпочав з малювання. Діти спостерігали природу, наприклад «луг», а потім разом з вчителем малювали луг. Вчитель підписує малюнок словом «луг». А для дітей літери – це малюнок. І буква запам'яталась, адже наука показала, що легше запам'ятати те, що не обов'язково запам'ятати.

Ось таким чином, ідучи на природу, діти знайомилися все з новими і новими словами, буквами. Труднощі в оволодінні грамотою переборювались завдяки інтересу до малювання.

Цікаву паралель ми знаходимо у Песталоцці, який теж навчав дітей писати за допомогою малювання. «В своєму зусиллі навчити дітей писати, я підпорядковував цю діяльність малюванню...» [6,128]. А український педагог Сухомлинський через багато років писатиме, що в початкових класах дуже втомлює одноманітність. А тому «Могутнім засобом урізноманітнення праці було малювання» [3,115].

Сухомлинський радив своїм колегам використовувати малювання на уроках письма, математики і, звичайно, на уроках географії і історії, літератури і природознавства.

Великого значення надавав В.О. Сухомлинський розгляданню з дітьми картин. Він зауважував, що це складний засіб емоційно-естетичного впливу, як і музика, і природа. Адже вже в роки дитинства кожен повинен вчитися відкривати красу природи, яка входить в духовне життя. Великий педагог підкреслював, що є картини,

які складні для дітей і їх треба розглядати в роки отрочтва і юності, але немає картин, які б ти розглянув в дитинстві і потім ніколи не повертався до них. Кожна картина – це великий і глибокий світ почуттів, і повторне розглядання картин збагачує, розвиває емоційну пам'ять, виховує в світлі прекрасного.

У початкових класах вихованці Василя Олександровича почали створювати свої маленькі картинні галереї, збираючи маленькі репродукції картин. Сухомлинський підкреслював «Образотворче мистецтво – могутній засіб проникнення в духовне життя народу» [3,561]. Він вважав, що особливо сильним засобом інтелектуального, емоційного й естетичного виховання в підлітковому віці є портретний живопис.

Досвід роботи з дітьми переконав педагога в тому, що сприймання краси творів живопису, як за оригіналами, так і за копіями, збуджує в дітей прагнення передати у фарбах свої думки і почуття, своє ставлення до навколишнього світу.

Час від часу в Павлівській середній школі проводились виставки дитячого малюнка: «Спогади про літні канікули», «Настала золота осінь», «Зима», «Мрії про польоти в космос». А сам педагог напише: «Я прагнув того, щоб малювання зайняло своє місце в духовному житті дитини» [5,520].

А для учнів середніх і старших класів в школі проводились вечори і ранки, присвячені окремим творах живопису. Тут школярі знайомились з життєвим і творчим шляхом художника, і детально розглядали твори даного митця.

Василь Олександрович Сухомлинський, приділяючи велику увагу малюванню в школі, неодноразово підкреслював, що для того, щоб розкрити красу творів живопису перед учнями, самі вчителі повинні мати необхідну підготовку в галузі естетичної культури, постійно поглиблювати свої знання. Тому, що: «Мистецтво – величезна сила, здатна пробуджувати почуття гордості за людину. Треба, щоб це почуття пробуджувалося і міцніло у зв'язку з патріотичними ідеями, суть яких розкривається в художніх образах» [3,561].

Виходячи із вище сказаного, ми можемо зробити наступні висновки: мудрі ідеї Василя Сухомлинського про використання традицій у виховному процесі витримали перевірку часом і знаходять творчу реалізацію в сучасній педагогіці. А виховання красою – це неперервний і мудрий процес людського розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сухомлинская О.В. Идеи и свершения Василия Александровича Сухомлинского/1918-1970// Советская педагогика, 1988, № 9, 11-17.
2. Сухомлинський, В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Том четвертий. – Київ: Радянська школа, 1977.
3. Сухомлинський, В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Том третій. – Київ: Радянська школа, 1977.
4. Лучиян Милков. Хуманизмът на Василий Александрович Сухомлински. - Шумен, 1996.
5. Сухомлинський, В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Том другий. – Київ: Радянська школа, 1977.
6. Песталоци, И.Х. Избрани педагогически произведения. - София, Народна просвета, 1969.

*Сергій Куліш
(Харків, Україна)*

МИСТЕЦТВО ЯК ЗАСІБ ВИХОВАННЯ У СТУДЕНТІВ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ (ДОСВІД ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ)

Підписання Україною асоціацію з ЕС потребує широкий спектр реформ в усіх галузях суспільства. Важливою проблемою реформ в сфері освіти і науки, особливо в підготовці молоді до здорового способу життя в сучасних умовах. Досвід Харківського університету може послужити запорукою відновлення у викладанні «приємних мистецтв» в першій половині XIX ст.